

פרשת נח: מתי מברכים את ברכת הגשמים

פתיחה

בפרשת השבוע מצווה נח על ידי הקב"ה, לבנות תיבה שתציל אותו ואת החיות מהמבול העומד למחות את הארץ. כפי שכתב **הרמב"ן** (ו, כ), בעוד שהחיות הטמאות באו מאליהן בגלל רצון להינצל, את החיות הטהורות נח היה צריך לאסוף, מכיוון שהן היו מיועדות לעלות לקרבן ולמיתה לאחר היציאה מהתיבה, ולכן לא ראוי היה לגרום שיבואו מיוזמתן, ובלשונו:

"הודיעו כי מעצמם יבאו לפניו שניים שניים, ולא יצטרך הוא לצוד אותם בהרים ובאיים, והוא יביאם בתיבה אחרי כן. אחרי כן ציווהו שייקח מכל הבהמה הטהורה שבעה, ובאלה לא אמר שיבואו אליו אלא שהוא ייקח אותם, כי הבאים להינצל ולחיות להם זרע באים מאליהם, אבל הבאים להקריב עולות לא גזר שיבואו מעצמם להישחט."

בעקבות המבול המופיע בפרשה, נעסוק השבוע בהלכות גשמים. נראה את מחלוקת הפוסקים, מתי יש לברך את ברכת הגשמים המובאת בגמרא במסכת ברכות ('מודים אנחנו לך על כל טיפה וטיפה וכו'), וההבדל בינה לברכת הטוב והמטיב. כמו כן נעסוק בשאלה, מדוע בזמן הזה לא נוהגים להתענות בעת עצירת גשמים, למרות פסק הרמב"ם והשולחן ערוך.

מהי הברכה

מתי יש לברך ברכת הגשמים? כדי לענות על שאלה זו, יש לפתוח בסתירה שמעלה הגמרא במסכת ברכות (נט ע"ב), איזו ברכה יש לברך: **מצד אחד** מובא שעל בשורות טובות יש לברך שהחיינו או הטוב והמטיב, ולכאורה גם על ירידת גשמים יש לברך כך. **מצד שני** מובא, שיש ברכה מיוחדת לברכת הגשם - 'מודים אנחנו לך', כך שבפשטות אין לברך הטוב והמטיב:

א. אפשרות ראשונה ליישב את הסתירה כותבת הגמרא, שיש לחלק בין כמות הגשם שירד. במקרה בו ירדו כמות מרובה של גשמים, תיקנו חכמים ברכה מיוחדת להודות על כך - ברכת מודים אנחנו לך על כל טיפה וטיפה. לעומת זאת, במקרה בו ירד גשם אך לא בכמות מרובה, אין צורך בברכה מיוחדת, ויש לברך הטוב והמטיב, וכמו בכל דבר שטוב שקורה לאדם.

ב. אפשרות שנייה חולקת וסוברת, שגם את ברכת 'מודים אנחנו לך' וגם את הטוב והמטיב יש לברך רק כאשר יורדים גשמים רבים. ההבדל בין הברכות תלוי בשאלה, האם יש לאדם קרקע הנהנית מהגשם. אם יש לו קרקע (בשותפות) עליו לברך הטוב והמטיב, מכיוון שיש לו הנאה אישית. אם אין לו, עליו לברך רק מודים אנחנו לך שהיא ברכה כללית, וכן פסק **הרמב"ם** (ברכות י):

"ירדו גשמים רבים, אם יש לו שדה מברך שהחיינו, ואם הייתה שלו ושל אחרים מברך הטוב והמטיב, ואם אין לו שדה מברך מודים אנחנו לך ה' אלהינו על כל טיפה וטיפה שהורדת לנו, ואילו פינו מלא כו' עד הן הם יודו וישבחו ויברכו את שמך מלכנו, ברוך אתה ה' א-ל רוב ההודאות והתשבחות (ועין הערה¹)."

מה הכוונה ריבוי גשמים, שבגינם יש לברך? הגמרא (שם) כותבת, שמדובר במקרה בו 'יוצא חתן לקראת כלה', כלומר במקרה בו יורד מספיק גשם שכאשר יורדת טיפה על הקרקע, יש עליה מספיק טיפות כך שהמים קופצים לעומתה. אפשרות נוספת הביא רש"י בשם רבותיו, שמדובר במקרה שהשוק מלא מים, כך שהנחלים הזורמים בצידו מתערבבים זה בזה.

להלכה

להלכה פסק **השולחן ערוך** (תרא, א) כדעת הרמב"ם, שרק במקרה בו אין לאדם שדה עליו לברך את ברכת מודים אנחנו לך בשם ומלכות. אמנם, פעמים רבות לא רואים את הגשם יורד (לדוגמה במקרה בו הוא יורד בלילה), ורק לאחר מכן שמים לב שירד כמות משמעותית. נחלקו הפוסקים, האם גם במקרה מעין זה יש לברך את ברכת מודים אנחנו לך:

א. **הרמ"א** (שם, ב) פסק בעקבות **הרשב"א** (ד"ה אלא), שמספיק לדעת שירדו גשמים. ראייה לדבריו הביא מכך שכפי שראינו לעיל, הגמרא מעלה שתי אפשרויות להסביר מתי מברכים ברכת הגשמים ומתי שהחיינו. לכאורה, הגמרא הייתה יכולה להעלות אפשרות נוספת, שברכת הגשמים מברכים רק כאשר רואים את הגשמים יורדים, וברכת שהחיינו ניתן לברך גם כאשר לא רואים את הגשמים. מכך שהגמרא לא חילקה חילוק זה, מוכח שאין צורך לראות את הגשמים יורדים.

ב. **הריטב"א** (תענית ו ע"ב ד"ה ובפרק) חלק על הרשב"א וסבר, שרק במקרה בו רואים את הגשמים יורדים יש לברך מודים אנחנו לך, מכיוון שלא מדובר בברכת הודאה כללית רגילה על טובה שנעשתה, אלא מעין ברכה על תופעת טבע שרואים. כך פסק גם **המגן אברהם** (שם, ב), וכן נקט להלכה **המשנה ברורה** (שם, ז) משום שספק ברכות להקל.

זמן הברכה

יוצא שלהלכה נפסק, שרק במקרה בו אין לאדם שדה עליו לברך מודים אנחנו לך, ושיש לברך רק כאשר רואים את הגשם יורד, אך לא במקרה בו רק שומעים שירד. שאלה נוספת שדנו בה הפוסקים היא, האם בכל מקרה שיורד גשם בכמות מספקת יש לברך, או שהברכה תלויה בגורמים נוספים:

בעוד שבבבלי משמע שבכל עניין כאשר יש ריבוי גשמים מברכים, בירושלמי מובאת מחלוקת בשאלה זו. רבי תנחום סובר כדעת הבבלי, שתמיד יש לברך וככל ברכות ההודאה (כמו למשל ברכת הקשת), שיש לברכם כשהם מופיעים בעולם. לדעת רבי יוסה לעומת זאת ברכת השנים שונה משאר ברכת ההודאה, ורק כאשר הייתה בצורת ממושכת והקהל התפלל על הגשמים, יש לברך:

"רבי יוסה בשם רבי זעירא להפסיק תענית נאמרה. רבי חזקיה ורבי נחום ורב אדא ורב בימי הוון יתבין. אמר רבי תנחום

¹ למעשה **הריטב"א** (שם) סבר, שכאשר הגמרא כותבת שרק מי שיש לו קרקע עליו לברך הטוב והמטיב אין כוונתה לומר שהוא פטור מברכת מודים אנחנו לך, אלא שבנוסף לברכה זו עליו לברך הטוב והמטיב. מכל מקום **הרמב"ם** לא הבין כך, וכפי שנראה כך פסק להלכה השולחן ערוך. חקלאי הרוצה בכל זאת לברך את ברכת מודים אנחנו לך, יכול לאומרה בלא שם ומלכות.

לרב אדא בר אבימי לא מסתברא, לברכה נאמר. אמר ליה הין (= אכן). אמר רבי חזקיה לרב אדא בר אבימי לא מסתברא להפסיק תענית נאמר, אמר ליה אין."

עם זאת יש להוסיף, שלכל השיטות בשביל להגיד 'הלל הגדול' הכולל את מזמור קל"ו בתהילים - חובה שתהיה תענית לפני, וכפי שהביא ראייה הרשב"א (א, שזע) מדברי הגמרא במסכת תענית (יא ע"א) המספרת על אנשי לוד, שרק לאחר שגזרו תענית וירדו גשמים, אכלו, שתו ואמרו הלל, וכן פסק הרמב"ם (תעניות א, טז).

להלכה

דנו הפוסקים כיצד יש לנהוג למעשה:

א. להלכה הרמב"ם (ברכות י, ה) פסק כדעה הפשוטה בבבלי, שבשביל לברך את ברכת 'מודים אנחנו לך' אין צורך בתענית לפני, אלא רק בריבוי גשמים בכל תקופה שהיא. ב. אף על פי כן הביאור הלכה (ד"ה אם) טען שדעת הרמב"ם כדעת השולחן ערוך (רכא, א), הכותב שרק לאחר שנוצר צער מחיסרון הגשמים יש לברך - מכל מקום לשיטתם אין צורך בתענית לפני.

עוד הוסיף המשנה ברורה (שם, א), שמכיוון שהתנאי של השולחן ערוך לברכה על הגשמים הוא הצער שאין בירידתם, כאשר יורד הגשם הראשון בשנה, גם אם לא היתה עצירת גשמים לפני כן יש לברך, מכיוון שיש שמחה בירידתם. אם כי למעשה רבים לא נוהגים כך, בגלל הפרי מגדים (שם) החולק על סברא זו. ובלשון הביאור הלכה:

"הרמב"ם בפרק י' מהלכות ברכות סתם ולא הזכיר אם היו בצער, ומכל מקום מסתברא לכאורה דגם הוא מודה דדוקא באופן זה, דהא במשנה איתא על הגשמים ועל בשורות טובות ובוודאי מסתברא דבשורה טובה לא נקרא רק כשהיו בצער מתחלה ואם כן מה שאמרה המשנה על הגשמים נמי מיייר (= מדובר) באופן זה דווקא."

בעקבות השולחן ערוך שפסק שרק במקום צער יש לברך, יש שהציעו (עיין למשל ברכת ה' ב, עט) שבזמן הזה כלל אין לברך את ברכת הגשמים, שהרי אין לנו צער ממשי מכך שאין גשמים, לאחר שיש אפשרות להתפיל מי יום וכדומה. אמנם, למעשה לא כך, שכן שגם בזמן הזה החקלאים, השדות והחיות זקוקים לגשם, ויש עניין שיתחדשו מי התהום ותתמלא הכנרת.

תענית גשמים

עד כה ראינו את העיסוק בברכה, אותה יש לברך כאשר יורדים גשמים רבים. לפעמים לא יורדים מספיק גשמים (כשיעור של יוצא חתן לקראת כלה), ובמקרים מעין אלו חז"ל תיקנו סדר תעניות. מי"ז בחשוון יחידים, דהיינו תלמידי חכמים (שולחן ערוך) או לדעות מחמירות יותר גם מי שהתמנה פרנס על הציבור (ראבי"ה) - מתחילים להתענות שלוש תעניות.

אם עבר הזמן ולא נענו והגיע ראש חודש כסלו, בית דין גוזרים על הציבור שלוש תעניות וכפי שכותבת הגמרא במסכת תענית (יב ע"ב) ובעקבותיה השולחן ערוך (תקעה, א). באותן תעניות אסורים באכילה ושתייה, אך מותרים ברחיצה סיכה וכו'. אם גם לאחר תעניות אלו לא נענו, בית דין גוזרים עוד מספר תעניות בהן תנאים מחמירים יותר.

תעניות בזמן הזה

למרות שדברי השולחן ערוך שיש להתענות נפסקו כדבר פשוט וכן נהגו בחלק מהמדינות, למעשה בזמן הזה בארץ ישראל לא נוהגים לגזור תעניות על הציבור, ובמקרה של עצירת גשמים נוהגת (לעיתים רחוקות) הרבנות הראשית לארגן רק תפילה בכותל וכדומה, אך לא ממש גוזרים תענית. בטעם הדבר שלא נוהגים להתענות, הביאו הפוסקים מספר הסברים:

א. בשו"ת נחפה בכסף (ב, פרי מפרי) כתב, שבשביל לגזור תענית גשמים צריך בית דין סמוכים. בזמן הזה אין לנו בית דין סמוכים וכפי שכותבת הגמרא במסכת גיטין (פח ע"ב), ומשום כך לא נוהגים לגזור תעניות גשמים. כפי שהוא ממשיך ומספר, זו גם הסיבה שבשנת תק"ח רבי ירוחם בצפת נמנע לגזור תענית למרות שלא ירדו גשמים, למרות שחלק מהרבנים חשבו אחרת.²

הקושי בפירוש, שכפי שכתבו המהר"י חיאזא (הלכות קטנות א, צ) והחיד"א (ברכי יוסף תקעה, ה) לעיתים סומכים על הכלל 'שליחותא דקמאי עבדין', כלומר שבתי הדין שבימינו נחשבים כשלוחים של בתי הדין הסמוכים של פעם. משום כך בפשטות גם תעניות גשמים הם יכולים לגזור, וכפי שמשמע מלשון השולחן ערוך שפסק שיש לגזור בזמן הזה ולא סייג את דבריו, ובלשון החיד"א:

"שמענו מזקני ירושלים וחברון, דאירע בימיהם עצירת גשמים, ונהגו בו תעניות ככל הסדר שכתבו הטור ומרן. ולבי מהסס, דהא מפורש בבית יוסף משם הרמב"ם (תענית יא ב) דדווקא בארץ ישראל שיש סמוכים. והרב הלכות קטנות חלק א' סי' צ' נשאל על זה, אם יש לנהוג סדר תעניות בזמן הזה. והשיב דשליחותיהו דקמאי עבדין."

ב. אפשרות נוספת ליישב את הסיבה שלא נוהגים להתענות, מופיעה בדברי כף החיים (תקעה, מ) ועוד לפניו בדברי הכלבו (בית יוסף שם). הוא כתב שתענית גשמים נוהגת, רק במקרה בו חוסר הגשמים מביא לסכנת נפשות ממשית. לכן, מכיוון שבזמנו המים הזורמים ב'מי השילוח' סיפקו דיי מים לעיר (על אף שהבאתם עולה כסף), אין זה מצב של סכנת נפשות שיש לגזור תענית גשמים.

ג. אפשרות שלישית להסביר שלא נוהגים להתענות הציע הרב שריה דבליצקי (פלגי מים) שכתב, שגזירת תענית בזמן הזה נראית כדבר מגוחך ורבים לא יקשיבו לה בכל מקרה, לכן לא נהגו בתי הדין לגזור. כמו כן הוסיף וכתב, שמאחר ואין בית דין שמקובל על כל הציבור, גזירה על הגשמים לא תתקבל, ולכן אין עניין לגזור.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...³

² פירוש זה מבוסס על דברי הרא"ש (תענית א, א) שכתב, שהסיבה שבבבלי לא גוזרים תענית ציבור היא שאין שם נשיא, דהיינו שצריך בית דין סמוכים בשביל לגזור תענית. חלק מהראשונים נתנו סיבות אחרות: תוספות (ד"ה אין) כתבו, שמדובר באמירה טכנית, לא גוזרים שם תעניות כי יורד שם הרבה גשם. הר"ן (ה ע"א בדה"ר) כתב, שלא גוזרים על בני בבלי כי הם עניים, וחלק מהתעניות כוללות הפסקה ממלאכה.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com